

КРЪСТЪТ – СИМВОЛ ВЪВ ВИЗАНТИЙСКОТО И СРЕДНОВЕКОВНО БЪЛГАРСКО МОНЕТОСЕЧЕНЕ

Константин ДОЧЕВ

Кръстът е основен и най-често срещан символ на християнството. В езическите времена той е почитан по различен начин, предимно като равнопоставеността в природата, знак на висшите божествени сили; символ на единството на духа и материята или като заклинание при различни шамански обреди; той е нанасян върху съдове, оръжие или предмети, свързани със съответния обред (Библейски речник 1994, 285-286).

В късната римска Република или в началото на Принципата (II – I в. пр. Хр.), кръстът придобива твърде зловещ образ поради използването му като средство за многобройни екзекуции на престъпници, избягали роби или на други осъдени чрез разпъване (Мифы 1982, 12-14; Библейски речник 1994, 286). Евангелските текстове, предопределени от предсказанията на великите пророци, описват, макар и накратко, живота и мъченическата смърт на Исус Христос, познат като Исус от Назарет – Божият син и Богочовек, Второто лице на Бога, неотменима и неразделна част от триединната, едносъщна, безначална, вечносъществуваща и безкрайна Света Троица – Бог Отец, Свети дух и Бог Син. Постепенно, с утвърждаването на Православното християнство, най-вече от управлението на император Константин Велики насетне, наред с полагането и написването на основните догматично-богословски канони, както във философско, така и в практическо отношение, започва да се обръща внимание и на начините за представяне чрез литургични предписания на всички текстове, свързани с предсказанията за появата на дългоочаквания Месия, спасител на всички грешници, както и за неговата дейност като проповедник. По Божията воля Исус Христос се ражда от непорочна девица, чрез Светия дух, за да спаси всички земни хора от първородния грях, извършен от Адам и Ева. Единствен Той, чрез Своята мъченическа смърт може да изкупи този грях на всички праведници, спазващи десетте божи запо-

веди, а ще осъди грешниците при своето Второ пришествие с възкресение на мъртвите. Същевременно със своите поучителни слова той е бил призван да напътства всички земни хора чрез своите молитви към Бога да усъвършенстват своята душа за живота в рай. За да бъде предпазено юдейството от новия месия, което било официална религия в окупираната от римляните Палестина, Самария и Галилея, върховните еврейски свещенослужители при храма на върховния бог Йахве, построен от цар Соломон, предали на смърт съвършения Бог и едновременно човек, но с божествена същност. Присъдата на римския легат Пилат била не само жестока, но и унижителна, с цел поругаване светостта, както на самия Христос, така и на неговите послания.

Известни са кратките описания на Светите евангелисти, които описват осъждането, мъченията, хода Господен до хълма Голгота, жестокото приковаване на Христос към кръста, заедно с двамата разбойника и присъстващите трима войници. На екзекуцията било позволено да присъстват Св. Богородица, Мария Магдалена, Мария Клеопова и Йосиф Ариматейски, които свалят и погребват тялото на Христос. Интересен детайл при разпъването на Христос описва и Св. евангелист Лука (Матей. 27: 27-66; Лука. 23:2-48). След неговото разпъване, върху вертикалното рамо на ешафода римският войник прикрепил напречно къса дървена дъсчица с подигравателния надпис „Този е царят Назарейски“, написан на юдейски, гръцки и латински език. В по-късно време тази дъсчица ще стане не само част от възпроизвеждането по художествен начин на някои видове кръстове, но и повод за установяване на догмата, че Светите християнски книги (Стар и Нов завет, Номоканон, Литургика и др.) могат да бъдат писани, преписвани и проповядвани само на тези три свещени езика.

Появата на кръста като символичен елемент от иконографията на християнските молитвени храмове е в съответствие с приетия по време на Първия вселенски събор в Никея (325 г.) „Символ на вярата“ (Библейски речник 1994, 77). В него по най-съдържателен и кратък начин е възплътена цялата християнска идеология, основаваща се на неразделността на триединната и едносъщна Св. Троица, за спасението на човечеството от първородния грях, чрез саможертвата на Христос, както и вечен живот на праведните миряни в райските вселения, при спазване на християнските закони. Легализирането на християнството през 313 г., както и организацията на Първия вселенски събор, били пряко дело на император Константин Велики, който съумял да възприеме предвидливо новата религия за бъдещето съществуване на цялата Ромейска империя (Поснов 1993, 46-56). Това негово начинание, заедно с ролята на неговата майка Елена за признаване на християнство-

то като равнопоставена религия в Империята, ще ги канонизира по-късно като равноапостолни, заедно с другите съмишленици на Христос и свещеномъченици, дали живота си за вярата към Божия син. Според агиографията повторното откриване и въздвижение на Светия кръст се дължи на Св. Елена, майката на император Флавий Валерий Константин, която след 313 г. с лични средства построила на хълма Голгота базилика в почит към разпнатия Христос Спасител. Пред базиликата бил въздигнат пречестият и животворен кръст, заровен преди това от юдеите от Йерусалим (Жития 1991, 259-260). При разкриването на зарития пречист кръст били открити и костите на Адам, праотеца на всички човеци, създаден от Бога по свое подобие.

Използването на кръста, както и други християнски символи станало постепенно в новите молитвени сгради, най-често приспособени стари езически храмове или обществени сгради. Това проличава и от римските монети от този период, които носят типичните сюжети и наименования към изображенията от езическия период. Едва към края на управлението на Констанций II (337 – 361), върху християнските базилики, монетите и предметите от приложното изкуство, започват да се появяват първите символи на новата религия, хармонично свързани с постулатите на „Символа на вярата“, както и на постановленията и нормите, написани от първите свети отци-богослови и теолози, и утвърдени на първите два вселенски събора (Успенский 2006, 64-70). Върху златните, сребърни и бронзови монети започват да се появяват графически знаци, т. нар. „хризми“, най-често от първите букви от имената на Христос, които могат да се видят върху военните знамена, чрез които се постигали военни победи. Най-често хризмите били съчетани от буквите I X и P, но се срещат и варианти, съчетани с кръст.

Повсеместното налагане на християнството като официална религия в цялата Ромейска държава при Теодосий I (379 – 395) спомогнало за утвърждаването на новата философска идеология, както в богословско-догматично отношение, така и при украсата на църквите, оформлението на иконите, църковната утвар, свещеническите и владетелски одежди, императорския и патриаршески церемониал, владетелските инсигнии (знаци) (Поснов 1993, 201-203). Започнало утвърждаването на теологическите догми за вертикалната подредба на подчиненост на Небесното царство начело на Св. Троица (Бог Отец, Св. Дух и Бог Син) и тристепенната ангелска йерархия, като всяка степен се състояла от три чина (Св. Дионисий Ареопагит 2001, 26-28). По подобие на нея е трябвало да бъде и организиран живота и на земята, начело на всички поданици е трябвало да бъде византийският император, чиято непреходна божествена власт се предавала, най-често чрез Христос, Богородица, ангел-небесен или

свещ. Владетелските знаци, облекло и церемониал се превърнали в едни от най-силните изразни средства за подчертаването на върховната власт на ромейския василевс. Всред тези владетелски знаци най-важен бил кръстът, като символ на самия Христос, Небесния цар. Това проличава от иконографското оформление на византийските златни, сребърни и медни монети от периода VI – VII в. Върху тях императорът е с диадема с кръст или държи кълбо с кръст, като самодържец, подобно на утвърждаващия се в църковната фреска, мозайка или преносима икона образ на Христос Пантократор (Вседържател). По същия начин са представяни и императриците, но с тривърха корона. За още по-силно подчертаване на тяхната върховна свята власт, дадена от Бога, е тяхното представяне с ореол около главите. В иконографските сюжети от този период върху двете страни на монетите все още липсват изображения на Христос, Богородица или на светци. Най-честите изображения са „преобразената“ като ангел Господен езическа Виктория/Нике, която държи голям единичен или двоен кръст, съчетан с хризма и многолъчни звезди. От времето на император Ираклий (610 – 641) върху обратната страна на златните солиди и сребърни монети започва да се утвърждава единичния или двоен кръст върху три стъпала, символ не само на Спасителя Христос и неговия път към Голгота, но и алюзия за изкачването на стълбата към духовно съвършенство (Grierson 1982, Pl. 16, 272-274) (**табло XL 1**). За разлика от вътрешната украса на християнските храмове и преносими икони, които са представлявали канонично-литургични сцени от Новия завет, то първите изображения на Христос върху византийски монети се появяват едва при управлението на Юстиниан II Ринотмет (685 – 695; 705 – 711) (Христова 1994, 76-81) (**табло XL 2, 3, 4**). Въпреки своята жестока тираничност, този император се представял пред своите поданици като един от най-ревностните, верни и смирени православни християни. Върху два типа негови златни солиди можем да видим Юстиниан Ринотмет с християнски инсигнии, единичен или двоен кръст върху три стъпала, като върху обратната им страна за пръв път е изобразен Христос Пантократор, благославящ с дясната ръка и държащ в лявата евангелие, книгата на своя живот (Grierson 1982, Pl. 17, 297-302). Характерното за това първо изображение на Божия син е, че той е без ореол, но с подчертан зад главата голям единичен кръст, символ на неговата саможертва. Около образа на Христос е изписана на латински и титлата *Rex regnantium* (цар на царете), която ще остане постоянна върху всички златни византийски монети с изображение на Христос до монетната реформа на Алексий I Комнин (1081 – 1118) от 1092 г. Същата владетелска титулатурна формула се възприема и във византийския държавен церемониал.

По времето на Иконоборческия период (726 – 842), вследствие

на политико-икономически интереси, най-вече от страна на едрата поземлена византийска аристокрация, която се противопоставила на разширяващата се собственост на Православната църква, бил намерен и съответният мотив от теологично-богословско естество – дали фреските и иконите на Господ и другите светци са неръководни или изображения на идоли от езическия период. Започнало премахването на всички изображения от църквите, манастирите, унищожаване на преносимите икони и образците на приложното изкуство, свързани с живота на Христос или на светци-мъченици. Във вътрешната украса на православните храмове се налагат декоративните мотиви, съчетани с анималистични изображения на птици и животни от Стария и Новия завет, както и често използвана сцена на „Добрия Пастир“ (Успенский 2006, 85-92). Във византийското монетосечене се налагат еднообразни сюжети, включващи изображения на императора и неговия престолонаследник или на други членове на семейството, както на лицевата, така и на обратната страна на монетата. Въпреки тази иконографска монотонност, всички представени императори, съимператори или императрици носят съответните владетелски инсигнии. По правило старшият василевс е изобразен с двоен кръст с дълга дръжка, а младшият – с единичен. Това се отнася и за останалите инсигнии, най-вече кълбото с кръст, като Христовият символ върху него е в различни варианти (**табло XL 5, 6, 7, 8, 10; табло XLI 11**). В началото на управлението на Лъв III Исавър (714 – 741) в Константинопол започват да сечат в по-големи количества плоски сребърни монети с тегло ок. 2,0-2,5 г, с цел да се спре използването във Византия на сребърните арабски дирхеми. Новите сребърни номизми получили наименованието „милиаресия“ в смисъл 1/1000 от нещо цяло, като се имало предвид, че 1000 сребърни монети с тегло от 2,5 г се разменяли приблизително за 327 г злато от 21/22 карата (1 византийска тегловна литра) (Grierson 1982, Pl. 36, 658-667). Върху обратната страна на милиаресиите бил изобразен кръст върху три стъпала – изображение, което останало постоянно за сребърните монети на всички ромейски императори до края на XI в. (**табло XLI 12**).

След възстановяване на иконопочитанието при Михаил III (842 – 867), наред с изграждането и възстановяването на поруганите храмове, започва и строителството на редица нови църкви и манастири, както и подновяването на изписване на класическите преносими икони, украсата на ръкописни книги и образци от приложното изкуство с канонически литургични сцени от Стария и Новия завет. От Василий I Македонец (867 – 889) насетне, върху почти всички златни солиди върху обратната им страна е представен Христос Пантократор с голям кръстат нимб, символ, с който само Божият син е изобразяван, или на Христос като „цар на царе-

те“ (*Rex regnantium*), седнал на трон, благославящ с дясната ръка, а в лявата държи евангелие. Установява се и традиционната сцена – върху златните солиди да бъдат изобразявани допоясни фигури на старшия и младшия императори, държащи помежду си дълъг двоен кръст (**табло XLI 13; 16**)

При Лъв VI (886 – 912) за пръв път върху византийски златни монети се представя и образът на Божията майка (Grierson 1973, Pl. XXXIV, 1a-1b.2) (№17; DSC_4571 ; DSC_4572). Този неин образ след това също става постоянно изображение върху много византийски златни монети. Някои императори като Никифор II Фока (963 – 969) и Йоан Цимисхий (969 – 976) въвеждат и иконографската сцена, върху която Богородица, подобно на Христос, връчва върховната небесна власт на императора, като чрез дълъг двоен кръст или чрез лична благословия се представя и образът на Божията майка (Grierson 1973, Pl. XLI 4.1- 5.4; Pl. 1a- 6 c) (**табло XLI 14-15**). Тези сюжети стават постоянни до края на XIV за цялото византийско монетосечене. През XI в. не се отбелязват значителни промени в иконографията на златните, сребърни и медни византийски монети. Върху тях е представен утвърденият вече сюжет: императорът държи традиционните инсигнии – скиптр с кръст в различни варианти, кълбо с кръст, лабарум или анексикакия (**табло XLI 16; табло XLI 17-18**). По отношение на стойността и своя международен авторитет, византийската златна номизма, наричана вече хистамеон (стандартна номизма) с тегло от 4,40 г и златно съдържание 22 карата, от средата на XI в. претърпява бърза девалвация, за да се стигне през 80-те години на същия век тя да се превърне в чисто сребърна монета със съдържание на злато от 2-3 карата.

Значителни промени във византийското монетосечене и монетна иконография се отбелязват при управлението на династията на Комнините (1081 – 1185) и Ангелите (1185 – 1203). Алексей I Комнин през 1092 г. провежда монетна реформа, чрез която възстановява стойността на номизмата, наречена хиперперон, отново със златно съдържание от 22 карата и тегло от 4,50 г (Hendy 1999, 219- 221; Morrisson 2002, 924). По отношение на иконографията се запазила традицията всички върховни владетелски инсигнии да включват различни варианти на Божия кръст. Върху една емисия електронови и сребърни корубести номизми на Алексей I Комнин за пръв път върховната власт, символизирана чрез голям двоен кръст, е връчвана от свещеномъченика Св. Димитър (Hendy 1999, Pl. I, 4.1-5b.4). Наред с военната подготовка и отправените молитви, императорът се е надявал и чрез изображенията на Св. Димитър да постигне победа над сицилианските нормани, обсадили град Солун (**табло XLI 19**).

През XII в. монетният иконографски репертоар се обогатява с изображенията на нови светци. Византийският император Мануил

I Комнин (1143 – 1180) предпочитал да се изобразява със Св. Георги и Св. Теодор, Алексей III Ангел (1195 – 1203) – със Св. Константин, които връчват на императорите двоен дълъг кръст или кълбо с кръст (Hendy 1999, Pl. XII, 4a.- 4d; Pl. XIII, 8); Pl. XXII, 1a.- 1b.7) (№28; 01; №29; 203_0368; 203_0369; :№30; 204_0408; 204_0409; №31; 204_0440; 204_0441; №33; 77; №34; 209_0987; 209_0988).

Още по-голямо разнообразие се отбелязва в монетосеченията на държавите, създадени след превземането на Константинопол през 1204 г. от рицарите от Четвъртия кръстоносен поход. В столичния град венецианците организирали имитативни медни монетосечения по византийски образец, с традиционна православна иконография, но с някои нововъведения. Интересни са медните монети с изображения на равноапостолните Св. Константин и Св. Елена, държащи дълъг двоен кръст или Св. апостол Петър, държащ кръст и два ключа (Hendy 1999, Pl. LI, 19.1-19.2; Pl. LII, 26.3-26.8).

Нови литургични символи се отбелязват върху монетосеченията на владетелите от Никейската (1204-1261) и Солунската империя (1224-1246). Върху редица никейски монети покровителят на императорите Св. Теодор Стратилат връчва единичен или двоен кръст на василевса (Hendy 1999, Pl. XXVII 4.1-4.6; 5a.b-5b.1; Pl. XXVIII, 8.1). По подобен начин е представян и Св. Димитър върху монетите, сечени в Солун. Върху някои сребърни или медни издания светецът връчва кръст, вписан в кръг или двоен кръст. Върху една медна емисия на Мануил Дука Комнин (1230-1237), императорът е представен заедно със Св. Константин, държащи голям двоен кръст (Hendy 1999, Pl. XLI, 6.1-6.3). При династията на Палеолозите (1258 – 1453) се отбелязва значително насищане от нови, неразтълкувани и досега литургични символи, както от житията на някои светци, така и от литургично естество, като например представянето върху обратната страна на монетата на сцени от ритуалната хитомасия (подредбата на литургийната маса) или на части от евхаристията (употребата на църковната утвар при превръщането на обикновеното вино и хляб в кръв и тяло Господни) (Чифлянов 1996, 244-253; 284-285). Наред с нововъведенията продължават да се използват и традиционните сцени, изобразяващи как императорът сам, или със своя престолонаследник, получават кръста от Христос, Богородица, Св. Георги, Св. Димитър, Св. Константин, Св. Теодор Стратилат, архангел Михаил или от други ангели от небесната йерархия (**табло XLII 23-24**). При Андроник III Палеолог (1328 – 1341) се появява и сцената на „владетеля конник“, държащ кръст (Bendall and Donald 1979, 242; № 13), сцена, която много по-рано е възпроизведена върху медните монети на цар Константин Асен (Дочев 2009, 73-76). В края на XIV и първите десетилетия на XV в. върху малобройните сребърни и медни византийски монети продължава

традицията да се представя императорът с кръст в дясната ръка, но с твърде характерна грубовата линейност и наивистичност на изображенията и владетелските инсигнии, сравнени с прекрасните монетни образци, отсичани от IX до средата на XIV.

Както върху византийските, така и върху българските средновековни монети, чието издаване се поставя при цар Иван Асен II (1218 – 1241), се утвърждава каноническа православна иконография на владетелския церемониал, отнасящ се до облеклото и владетелските знаци. Българските царе, имащи върховна титла, равнозначна на византийския василевс, са изобразявани по същия начин, както той се представял върху своите златни, сребърни и медни монети. В много случаи върху българските монети са избирани напълно нови сюжети, непознати за византийското монетосечене с над хилядолетна история, но върху повечето от тях неизменно присъства кръстът като самостоятелно изображение или като част от царските инсигнии.

Запазва се традицията да се подчертава божественото предаване на властта от небесния на земния господар, символизирано чрез скиптъра с кръст или чрез изображението на самия Христос с голям кръстат нимб. Така при златните перпери на Иван Асен II, Св. Димитър подава меч на победата на царя, сцена, символично свързана с изображението на обратната страна, представляваща Христос Халкитис (прав, стъпил върху подиум) с надпис „Исус Христос цар на славата“ (Юркова, Пенчев 1990, 78-82; Дочев 2009, 40-41, № 0010). Върху медните монети царят в едната си ръка държи скиптър с кръст, а с другата поема от Св. Димитър жезъл с шестолична звезда (Дочев 2009, 41-44, № 0020-0080).

Върху медните монетосечения на българските царе Мицо Асен (1256 – 1263) и Константин Асен, издавани в столицата Търново, се отбелязват редица новости за православната монетна иконография (**табло XLI 20**). Върху един тип монети, вместо изображението на Христос, е представен голям равнораменен кръст с надпис IC XC и шестолични звезди (**табло XLII 21**) (Дочев 2009, 69, № 0610-0690), а върху друг – царят държи кръст, вписан в кръг и няколко шестолични звезди (Дочев 2009, 76-82, № 0770-0920). За пръв път царят (Константин Асен) е изобразен върху най-многобройната монетна емисия като триумфиращ конник, държащ двоен кръст (**табло XLII 21**). Тази сцена по-късно ще бъде копирана от византийските гравьори при издаването на няколко медни и сребърни монети на Андроник III Палеолог и на Мануил II Палеолог (1391 – 1425).

Кръстът присъства върху всички сребърни и медни монетосечения на българските царе от XIV в. в различни варианти, с цел нагледно да се покаже символичната връзка между небесната и земна власт и кой може да я притежава. В търсене на тази връзка не слу-

чайно върху почти всички български монети от този период царят или царицата държат скиптри с кръст или върху обратната страна е представен същият символ в различни варианти (**табло XLII 25-28**). Като интересен пример за възпроизвеждане на стари византийски иконографски образци от XIV в. са медните монети на цар Иван Александър (Дочев 2009, 161-162; 2910-2930). Върху една негова емисия царят е изобразен с дълъг кръст, а на обратната страна раздвоен в долната си част кръст, украсен с акантови клонки (Дочев 2009, 161-162; 2910-2930) (№ 46; 3201027402-а; № 46; 3201027402-г). Този тип кръст косвено напомня за спасителната роля на Христос и достигане на райските вселения чрез вяра към него. При този български цар се отбелязват най-значителните по количество български сребърни и медни монетосечения, издавани предимно в монетарницата на столичния Търнов. Досега са познати две сребърни монетосечения с обща продукция ок. 10-15 милиона екземпляра, както и 19 типа медни монети (Дочев 2009, 128-154). Върху всички от тях кръстът неизменно присъства със своята спасителна роля и символ на върховна власт (**табло XLII 29**).

В същия канонически дух са изработени сребърните и медни монети на последните български царе Иван Шишман (1371 – 1395) и Иван Срацимир (1355 – 1396). Върху всички монети двамата царе са изобразени държащи скиптр с кръст или друг вид жезъл, като лицевите монетни страни символично са свързани с изображенията на обратните страни, представящи Христос Пантократор, Св. Богородица или различни видове кръстове или монограми във вид на кръст (**табло XLII 30-32**).

Утвърдената традиция на изобразяване на кръста като един от основните символи на Христос върху българските средновековни монети е предадена и върху модерното българско монетосечение и хералдика от 1878 г. до наши дни. Кръстът, поставен върху кълбовидната корона като основна част на държавния герб на Република България, символизира не само закрилата на Христос над българите, но и силна и единна българска държава.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

- Библия 1991:** Библия (сиреч книгите на Свещеното писание на Ветхия и Новия завет), изд. Св. Синод на Българската църква. София, 1991.
- Библейски речник 1994:** Библейски речник, отг. редактори, Л. Никифорова, К. Златев. София, 1994.
- Св. Дионисий Ареопагит, 2001:** Св. Дионисий Ареопагит . За Небесната йерархия. За църковната йерархия, София, 2001.
- Дочев 2009:** К. Дочев. Каталог на българските средновековни монети XIII – XIV в. – типове, варианти, цени (Catalogue of Bulgarian Medieval Coins 13th – 14th cs.), Велико Търново 2009, 320 с.

Дочев 2017: К. Дочев. Монетите на византийската династия Палеолози в паричното обръщение на българската държава (1259 – 1396). Велико Търново, 2017.

Жития 1991: Жития на светците. Синодално издателство. София, 1991.

Мифы 1982: Мифы народов мира, том 2. Москва, 1982.

Поснов 1993: М. Поснов. История на християнската църква. Християнска култура, т. 1 и 2. София, 1993.

Успенски 1999: А. Успенски. Богословие на иконата, София, 1999.

Христова 1994: З. Христова. Първи изображения на Исус Христос върху византийски монети. – Нумизматика и сфрагистика 1-4, 1994, 76-81.

Чифлянов 1996: Б. Чифлянов. Литургика. София, 1996.

Юркова, Пенчев 1990: Й. Юркова, В. Пенчев. Български средновековни печати и монети. София, 1990.

Bendall and Donald, 1979: S. Bendall and P. Donald. The Later Palaeologan Coinage 1282 – 1453. London, 1979.

Hendy 1999: M. Hendy. Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks and in the Whitmore Collection, vol. 4, 2 parts. Washington, D.C., 1999.

Grierson 1973: P. Grierson. Catalogue of the Byzantine coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whitmore Collection. Vol. III (717-1081), part 1, Leo to Michael III (717-867); part 2, Basil to Nicephorus III (867-1081). Washington, D. C., 1973.

Grierson 1982: P. Grierson. Byzantine Coins. London, 1982.

Morrisson 2002: C. Morisson. Byzantine Money. Its Production and the State. – In: The Economic History of Byzantium – from the Seventh through the Fifteenth Century, vol. 3. Washington, D. C., 2002.

ТЕКСТ КЪМ ИЛЮСТРАЦИИТЕ:

Табло XL

1. Златен солид на Ираклий (610 – 641) с баща си Ираклий, Александрия, емисии от периода 608 – 610 г.
2. Златен солид на Юстиниан II (685 – 695; 705 – 711), Константинопол, емисии от периода 685 – 695 г.
3. Златен солид на Юстиниан II, Константинопол, Константинопол, емисии от периода 705 – 711 г.
4. Златен солид на Юстиниан II със сина си Тиберий, Константинопол, емисии от периода 705 – 711 г.
5. Златен солид на Лъв III (717 – 741) със сина си Константин V, Константинопол, емисии от периода 720 – 741 г.
6. Златен солид на Константин V (741 – 775) със сина си Лъв IV, Константинопол, емисии от периода 751 – 775 г.
7. Златен солид на Константин V, с баща си Лъв III и сина си Лъв IV, Константинопол, емисии от периода 751 – 775 г.
8. Златен солид на Ирина (797 – 802), Константинопол.
9. Златен солид на Теофил (829 – 842) със синовете си Михаил и Константин, Константинопол, емисии от периода 830 – 842 г.
10. Златен солид на Теофил, Константинопол, емисии от периода 829 – 842 г.

Табло XLI

11. Сребърна милиаресия на Теофил със сина си Константин, Константинопол, емисии от периода 830 – 840 г.
12. Златен солид на Константин VII Багренородни (913 – 959) с брат си Роман, Константинопол, емисии от периода 945 – 959 г.
13. Сребърна милиаресия на Константин VII Багренородни с брат си Роман, Константинопол, емисии от периода 945 – 959 г.
14. Златен солид на Никифор II Фока (963 – 959), Константинопол.
15. Златен хистаменон на Йоан II Цимисхий (959 – 976), Константинопол.
16. Сребърна милиаресия на Василий II с брат си Константин (976 – 1025), Константинопол.
17. Златен тетартерон на Василий II с брат си Константин (978 – 1028), Константинопол.
18. Меден анонимен фолис от управлението на Роман IV Диоген (1068 – 1071), Константинопол.
19. Сребърен хистаменон на Алексий I Комнин (1081 – 1118), Тесалоника, емисия от периода 1085 – 1092 г.
20. Медна трахея на Мицо Асен (1256 – 1257), нелокализирана монетарница.

Табло XLII

21. Медна монета на Константин Асен (1257 – 1277), Търново, тип „царят на кон”
22. Медна монета на Константин Асен (1257 – 1277), Търново, тип „царят на трон”.
23. Медна трахея на Михаил VIII Палеолог (1259 – 1282), Тесалоника.
24. Медна трахея на Михаил VIII Палеолог (1259 – 1282), Тесалоника.
25. Сребърна монета на Теодор Светослав (1301 – 1322), Търново.
26. Медна монета на Теодор Светослав, Търново.
27. Сребърна монета на Михаил III Шишман Асен (1323 – 1330), Търново
28. Медна монета на Михаил III Шишман със сина си Иван Стефан, Търново
29. Анонимна медна монета, издадена при Иван Александър (1331 – 1371), Търново.
30. Сребърна монета на Иван Шишман (1371 – 1395), Търново.
31. Сребърна монета на Иван Срацимир (1355 – 1396), Видин.
32. Сребърна монета на Иван Шишман (1371 – 1395), Търново.

THE CROSS – A SYMBOL WITHIN THE BYZANTINE AND MEDIEVAL BULGARIAN COINAGE

Konstantin Dochev

(Summary)

The work presents a brief though synthesized chronological review on the appearance and affirmation of the Christian Cross as a basic and leading symbol on the Byzantine and Bulgarian Medieval coins in the course of the 7th – 14th c. From a means of execution during the Principate in the Roman Empire (1st – early 4th c.), the Cross became a symbol of the martyrdom of God-Man Christ, the Son of God, the second face of God, an irrevocable and integral part of the triune, consubstantial, without beginning, eternal and infinite Holy Trinity – the Father, the Son and the Holy Spirit. Gradually, with the confirmation of the Orthodox Christianity and mostly from the reign of Constantine the Great (306 – 337) onwards, along with the writing of the main dogmatic-theological canons both in philosophical and practical terms, they were paying attention to the ways in which all liturgical texts related to the prophecies of the long-awaited Messiah, the Saviour of all sinners of the first-time sin committed by Adam and Eve.

After the crucifixion of Christ on the Cross, on the vertical pillar of the scaffold, the Roman soldier attached a transversely short wooden board with the mocking inscription of *Jesus of Nazareth King of Judea* in Hebrew, Greek and Latin. Later this small board would become not only an element of the artistic reproductions of some types of crosses, but also an instance for establishing the dogma that the Holy Christian scripts (the Old and New Testaments, Nomocanon, Liturgics, etc.) are allowed to write and preach only in these three languages.

The universal imposition of Christianity as an official religion in the entire Roman state under Theodosius I (379 – 395) helped to establish the new philosophical ideology in both theological and dogmatic terms, as well as the decoration of the churches, the layout of icons, the church plate, the priestly and royal garments, the imperial and patriarchal ceremonial, and the imperial insignia. They began to impose the theological doctrines on the vertical order of subordination of the Heavenly Kingdom, headed by the Holy Trinity (the Father, the Son and the Holy Spirit) and the three-degree angelic hierarchy as each degree was composed of three ranks. The life on earth should be organized in the same way, with the Byzantine Emperor heading all subjects, his everlasting divine power believed to be transmitted mostly through Jesus Christ, Theotokos, angel of Heavens or a Saint. The imperial insignia, clothing, and ceremonial became one of the strongest means of expression that emphasized the

supreme power of the Roman Basileus. Among these insignia, the cross was the most important symbol of Christ Himself, the Heavenly King. This is evident from the iconographic design of the Byzantine golden, silver and copper coins from the 6th – 7th c. On them the Emperor bears a diadem with a cross or holds a globe with a cross as an Autocrat similarly to Christ Pantocrator, an image affirmed in the church fresco, mosaic or portable icon. The Empresses are depicted in the same way though bearing three-point crowns. In the beginning (6th – 7th c.) images of Christ were yet missing. The most repeatedly presented was the pagan Victoria/Nike transformed as an angel of the Lord, holding a large single or double cross combined with the Christogram and multi-stars. From the time of Emperor Heraclius (610-641), on the reverse of the golden solidi and silver coins they began to represent a single or a double cross over three steps, a symbol of Christ Saviour and His road to Golgotha as well as of an allusion of climbing the ladder to spiritual perfection.

The first images of Christ on Byzantine coins appeared under Justinian II Rhinotmetos. The peculiar feature of this initial portrait of the Son of God is the absence of a halo although a large single cross behind the head is emphasized – a symbol of His self-sacrifice. Around the image of Christ they engraved the title of *Rex regnantium* (King of the Kings) in Latin and this legend will remain as constant on all golden byzantine coins representing Christ till the monetary reform of Alexios I Komnenos (1081 – 1118). The same royal title formula has been accepted also with the Byzantine state ceremonial.

During the period of Iconoclasm the Cross took its constant position on both coin sides on both the imperial insignia and the substantive image on the reverse. From Michael III (842 – 867) to the late 14th c. the Cross was entirely approved as a basic royal sign meaning the symbolic acceptance of the supreme intransitive Divine power by the mortal temporary monarch transmitted through Christ, Theotokos or a certain saint.

The Cross is present also on all silver and copper coinages of the Bulgarian Monarchs from the 14th c. in variants to illustrate the symbolic connection between Heavenly and earthly power and who can hold it. In search of this connection, it was not by accident that almost all Bulgarian coins of that time show the king or the queen holding scepters with a cross or the same symbol in variants on the reverse.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

